

मधमाशीचा डंख आणि हल्ला; लक्षात असूद्या हा सल्ला

प्रा. उत्तम सहाणे

(मो.नं. ७०२८९००२८९)

पीकसंरक्षण तज्ञ,
कृषी विज्ञान केंद्र, कोसबाड,
ता. डहाणू, जि. पालघर

एखाद्या मधमाशीने दंश केल्यास शांत राहावे. मधमाशीला शरीरावर रगडू नये. कारण मधमाशी रगडल्यामुळे नांगीतून विषाबरोबर आयसोपेंटिन ॲसिटेट नावाचे रसायन बाहेर पडते. त्याच्या गंधामुळे इतर माश्याही हल्ला करतात. ज्या ठिकाणाला हा गंध येतो, हे त्यांचे लक्ष्य ठरते तसेच गंध जेवढा जास्त असेल, तेवढ्या जास्त संख्येने माश्या एकत्रित हल्ला करतात!

मधमाश्यांचा हल्ला करण्यामागचा हेतू हा शत्रूला त्यांच्या हद्दीतून दूर घालवण्याचा असतो. त्यामुळे मधमाश्यांनी हल्ला केल्यास बचावासाठी वाऱ्याच्या विरुद्ध दिशेने एक किलोमीटरपर्यंत त्यांच्या हद्दीच्या बाहेर सरळ हात न झटकता पळत जावे. एक किलोमीटर नंतर मधमाशा पाठलाग सोडून देतात. आग्या मधमाशा चावू नयेत किंवा चावल्या तरी काय काळजी घ्यावी, याबाबत संपूर्ण माहिती घेण्यासाठी हा लेख संपूर्ण वाचावा.

ग्रामीण भागात आग्या मधमाशीविषयी अनेक गैरसमज आहेत. त्यामुळे अनेक जण शेतातून आग्या मधमाश्यांना हाकलून देण्याचा प्रयत्न करतात. आग्या मधमाश्या समूहाने हल्ला करतात अंगाभोवती माश्या फिरत असल्यास हाताने फटकारू नयेत कारण त्या आणखी चवताळतात व दंश करतात. एक किलोमीटरपेक्षा जास्त पळणे शक्य नसल्यास एका जागी शांत उभे राहावे. माश्या त्यांच्या स्वभाव-वैशिष्ट्यांनुसार शक्यतो तोंड, नाक, कान व मान यावर दंश करतात. त्यामुळे जवळ असलेल्या टॉवेल, रुमाल किंवा एखाद्या कपड्याने तोंड, नाक, कान व मान झाकून घ्यावे. दोन्ही हात पँटच्या खिशात घालावेत. हालचाल न करता खाली मान घालून शांत बसावे. हाताची हालचाल करणाऱ्याकडे, पळणाऱ्याकडे मधमाशा आकर्षित होतात. काही मिनिटे मधमाशा शरीराभोवती घुटमळतात आणि निघून जातात.

मधमाशीला रगडू नये : एखाद्या मधमाशीने दंश केल्यास शांत राहावे. मधमाशीला शरीरावर रगडू नये. कारण मधमाशी रगडल्यामुळे नांगीतून विषाबरोबर आयसोपेंटिन अँसिटेट नावाचे रसायन बाहेर पडते. त्याच्या गंधामुळे इतर माश्याही हल्ला करतात. ज्या ठिकाणाला हा गंध येतो, हे त्यांचे लक्ष्य ठरते तसेच गंध जेवढा जास्त असेल, तेवढ्या जास्त संख्येने माश्या एकत्रित हल्ला करतात व शत्रूला पळवून लावण्याचा प्रयत्न करतात. पाण्याखाली लपून बसण्याचा प्रयत्नही फारसा कामाचा नाही. कारण माश्या तेथेच घुटमळत राहतात. मधमाश्यापालनात वापरण्यात येणाऱ्या भारतीय सातेरी माशी, इटालियन मधमाशी (एपिस मेलिफेरा) या कधीही समूहाने हल्ला करत नाहीत.

मधमाशीने दंश केल्यास विषातील घटकांच्या संमिश्र क्रियेमुळे वेगवेगळ्या व्यक्तींना त्यानुसार प्रतिक्रिया होतात. व्यक्तिपरत्वे या प्रतिक्रिया तीन प्रकारच्या असतात.

सौम्य प्रतिक्रिया (Mild Reaction) : साधारणपणे ७५ टक्के लोकांमध्ये सौम्य प्रकारची प्रतिक्रिया असते. त्याची

लक्षणे खालीलप्रमाणे-

१. डंख केलेल्या जागी पांढरा व्रण येणे व सभोवतीचा भाग लाल होणे.
२. डंख केलेल्या सभोवतालच्या जागी सूज येणे. हे सर्व ४८ तासात व्यवस्थित होते.

मध्यम प्रतिक्रिया (Moderate Reaction) : साधारणपणे २५ टक्के लोकांना थोडा जास्त त्रास होतो. त्याची लक्षणे खालीलप्रमाणे-

१. दंश केलेल्या जागी वेदना जास्त होणे.
२. दंश केलेल्या सभोवतालची जागा खूप लाल होणे.
३. दंश केलेल्या भागाजवळ खूप सूज येणे.
४. दंश केलेल्या भागाजवळ खाज येणे. सर्व शरीरावर खाज येते व पुरळ येणे.

५. थोड्या प्रमाणात ताप, थंडी, मळमळ होणे.
६. श्वसनास त्रास काही प्रमाणात होणे. असा त्रास साधारणपणे ८ ते १० दिवस होतो. तो त्रास वाढू नये म्हणून डॉक्टरांच्या सल्ल्याने उपचार घ्यावेत.

तीव्र प्रतिक्रिया (Severe Allergic Reaction) : काही लोकांना मधमाश्यांच्या विषाची अँलर्जी असते व ती तीव्र प्रकारची असते. त्यामुळे दंश केलेली व्यक्ती दगावण्याचीही शक्यता असते. पाच लाखात एक किंवा दोन व्यक्तींना अशा प्रकारची अँलर्जी असू शकते. अशा लोकांना एक मधमाशीने दंश केला तरी खालील प्रकारची लक्षणे दिसून येतात. दंश केलेल्या भागात खूप सूज येणे. दंश केल्यापासून १५ ते ३० मिनिटातच चेहरा, डोळे या भागात पित्ताच्या गाठीप्रमाणे सुजलेल्या गाठी येणे.

प्रथम मानेपासून वरील भागात जास्त त्रास होतो. घसा आवळल्यासारखा होणे, घसा, जीभ, ओठ सुजून अशक्तपणा येणे. कंड सुटणे. नाकातून पाणी सुटणे व खाज येणे. डोळ्यात पाणी येणे. श्वासोच्छवासास त्रास होणे. छाती दुखणे, शिंका येणे, गिळताना त्रास होणे. रक्तदाब कमी होणे. उलटी, मळमळ व जुलाब होणे, पोटात दुखणे, खाज येणे, बेशुद्ध पडणे अशी लक्षणे दिसतात. प्रसंगी मृत्यूही येऊ शकतो. तत्काळ उपचार न मिळाल्यास मृत्यू होण्याची शक्यता असते. वरील लक्षणे दिसताच डॉक्टरांकडून ताबडतोब उपचार घ्यावेत.

सामूहिक हल्ला (Multiple Stinging) - आग्या मधमाश्या समूहाने हल्ला करतात. अशा वेळी खूप मधमाश्यांनी दंश केल्यामुळे विष शरीरात साठते. अशा व्यक्तींना पुढीलप्रमाणे त्रास होऊ शकतो. मधमाश्या खूप चावल्यास

घाम येणे, थंडी वाजणे, जीभ ओढल्यासारखी होणे, मळमळ- उलटी व अतिसार होणे, डोकेदुखी, ताप येणे, चक्कर येणे व बेशुद्ध पडणे ही लक्षणे दिसतात. ज्या लोकांना अॅलर्जी नाही अशा लोकांना ४-५ मधमाश्या चावल्यास काही होत नाही; परंतु २५ ते ३० मधमाश्या चावल्यास वरील प्रकारचा त्रास होऊ शकतो. अॅलर्जी असणाऱ्यांना २ किंवा ३ मधमाश्या चावल्यासही वरील प्रकारचा त्रास होऊ शकतो. मात्र अशा क्वचित उद्भवणाऱ्या विपरीत परिस्थितीत, स्वसंरक्षणार्थ मधमाश्यांद्वारे होणाऱ्या हल्ल्याची अस्थानी भीती बाळगून विनाकारण आग्या मधमाश्या शेतातून हाकलून नका, मोठे नुकसान होईल!

प्रौढ व्यक्तीसाठी मेडियन लिथल डोस (**Median Lethal Dose - LD 50**) २.८ मि.ग्रॅम प्रतिकिलो आहे. यामध्ये मृत्यू होण्याची ५० टक्के असते. एका मधमाशीने दंश केल्यास ०.१ मिलीग्राम ते ०.३ मिलीग्रॅम विष शत्रूच्या शरीरात सोडते. चाळीस किलो वजनाच्या व्यक्तीस ३७३, पन्नास किलो वजनाच्या व्यक्तीस ४६६, साठ किलो वजनाच्या व्यक्तीस ५६० व सत्तर किलो वजनाच्या व्यक्तीस ६५३ मधमाश्यांनी दंश केल्यास मृत्यू होण्याची शक्यता १०० टक्के असते. वरील आकडेवारी एपिस मेलिफेराची आहे. व्यक्ती आणि मधमाशांच्या जातीनुसार आकडेवारी वेगळी असते.

पाळीव मधमाश्यांनी दंश करू नये

म्हणून घ्यावयाची काळजी

मधपाळाने वसाहतीची तपासणी करण्याच्या वेळी सिगारेट, तंबाखू, गुटखा, सुगंधी तेल किंवा अन्य कोणत्याही तीव्र वास येणाऱ्या वस्तू- पदार्थाचा वापर करू नये. अशा वासामुळे मधमाश्यांच्या कार्यात अडथळा निर्माण होतो व मधमाश्या चवताळतात.

वसाहती हाताळताना मधपाळाने भडक रंगाचे कपडे व चष्मे यांचा वापर शक्यतो टाळावा. वसाहतीची तपासणी, निरीक्षण करताना पेटीच्या प्रवेशद्वारासमोर उभे राहू नये. मधमाश्यांच्या कामात अडथळा आल्यास मधमाश्या चवताळतात व दंश करतात.

डोक्याभोवती फिरणाऱ्या मधमाश्यांना फटकारू नये. अशाने त्या डंख मारतात. जर एखाद्या माशीने डंख केला तर त्या जागी रगडू नये.

वसाहत तपासताना मधमाश्यांच्या दंशापासून संरक्षण व्हावे म्हणून बुरखा, बी ड्रेस, हातमोजे व बूट घालावेत; परंतु ते घामेजलेले नसावेत. कपडे फार सैल किंवा तंग असू नयेत.

मधमाश्या कपड्यात घुसणार नाहीत, याची काळजी घ्यावी.

वसाहतीची तपासणी ढगाळ वातावरण, थंड वारे, अतिउष्ण हवामान असताना करू नये. तपासणी सकाळी ८ ते ११ पर्यंत व तापमान २० ते २५ डि.से. असेल तेव्हाच करावी.

वसाहती तपासताना एकही मधमाशी चेंगरून मरू नये, याची काळजी घ्यावी अन्यथा मधमाश्या डंख मारण्यासाठी इतर मधमाश्यांना प्रोत्साहित करतात.

धुम्रक तयार ठेवावे. आवश्यकता भासल्यास मधमाश्यांना ताब्यात ठेवण्यास मदत होते. धुरामुळे रक्षक कामकरी माश्यांच्या शरीरातील चेतना वाहक पेशी अकार्यक्षम होतात. त्यामुळे सावधगिरीचा इशारा देणारे रसायन तयार होऊ शकत नाही. परिणामी रक्षक माश्या डंख करण्यास प्रवृत्त होत नाहीत. त्याशिवाय धुरामुळे माश्या गोंधळून जातात व अशा वेळेस पोळ्यातील साठवलेला मध पिण्यात मग्न राहतात.

मधमाश्यांनी दंश केल्यास काय करावे ?

मधमाश्यांनी दंश केल्यास माणसाला वसाहतीपासून ताबडतोब दूर न्यावे. शरीरातील मधमाश्यांच्या नांग्या चाकू, ब्लेड, सुरी यांच्या सहाय्याने काढून टाकाव्यात. फोरसेप, बोटाच्या चिमट्याने नांग्या काढू नयेत. त्यामुळे विषाची पिशवी दबून सर्व विष पीडित व्यक्तीच्या शरीरात जाते. होमियोपॅथीमध्ये एपिस मेल नावाच्या गोळ्या मिळतात. त्या दर एक तासाने ४-४ याप्रमाणे घ्याव्यात. लक्षणे तीव्र असतील तर जवळच्या डॉक्टरकडे घेऊन जावे. अँटिहिस्टामाईनच्या गोळ्या किंवा इंजेक्शन डॉक्टरांच्या सल्ल्याने घ्यावे. लक्षणे अति तीव्र असतील तर इपिनेफरीन (**Epinephrine**) किंवा अँड्रनालिनचे (**Adranaline**) इंजेक्शन डॉक्टरांच्या सल्ल्याने घ्यावे.

* दंश केलेल्या जागी लसणाचा रस लावावा. आराम मिळतो. * दंश केलेल्या जागी मध व हळद मिसळून लावावी. * दंश केलेल्या जागी पाव चमचा खायचा सोडा आणि एक कप पाणी यांचे मिश्रण रुमालाने लावावे. * कांदा, बटाटा किंवा पपई यांची चकती कापून दंश केलेल्या जागी लावावी. यामुळे विषाचे विघटन होऊन ते निष्क्रिय होते. * अँस्पिरिनची एक गोळी दिल्यासही आराम मिळतो. * दंश केलेल्या जागी बर्फ लावावा. बर्फामुळे रक्तवाहिन्या आकुंचन पावून रक्तातील विषसंचार कमी होण्यास मदत होते. त्यामुळे सूज, अंशिक बधिरता, वेदना आणि खाज कमी होते. * दंश केलेल्या जागी व्हिनेगर लावल्यास आराम मिळतो. * दंश केलेल्या जागी तंबाखू लावल्यास वेदना व सूज कमी होते. * दूधपेस्टमध्ये थोडेसे ग्लिसरिन मिसळून लावल्यास प्रभाव कमी होतो. ■